

Boda Mihály[◇]

A hadtörténelem fordulatai

Az „új hadtörténetírás” és a normatív fordulat

DOI 10.17047/HADTUD.2026.36.KSZ1.5

A 20. század második felében a hadtörténelmi kutatás újabb és újabb fordulatokon ment keresztül. Ennek a folyamatnak, melyet „új hadtörténetírás”-nak vagy *new military history*-nak nevezünk, az a fő jellegzetessége, hogy a háborúnak a társadalommal összefüggő kérdéseit vizsgálja, szemben a megelőző, nagyjából másfél évszázad hadtörténelmi kutatásaival, mely főként hadművészeti problémákkal foglalkozott. Ezért ezt az új kutatási irányt „háború és társadalom” vagy *war and society* hadtörténetírásnak is nevezzük. Az alábbi tanulmány arra hívja fel a figyelmet, hogy a fordulatok a hadtörténelem területén nem csupán a 20. század második felének a jellemzői, hanem már az ókortól kezdve megtaláljuk azokat; illetve, hogy az új hadtörténetírás fordulatai nem is merültek még ki, hanem azonosítható egy új, normatív fordulatnak nevezhető kutatási irány is. Ez a két jelenség önértékükön túl felhasználható arra is, hogy a tanulmány szerzője állást foglaljon és szándéka szerint megnyugvást hozzon a hadművészet-fókuszú és a társadalom-fókuszú hadtörténelmet képviselő kutatók között zajló vitában.

KULCSSZAVAK: történetírás, hadtörténelem, háború és társadalom, új hadtörténetírás

Turns in Military History

The New Military History and the Normative Turn

In the latter half of the 20th century, there was a resurgence in the field of military history research, driven by a number of significant turns. The predominant

[◇] Nemzeti Közszerológati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtörténelem Tanszék, habilitált egyetemi docens – National University of Public Service Faculty of Military Science and Officer Training Military History Department, associate professor with habilitation; e-mail: boda.mihaly@uni-nke.hu, <https://orcid.org/0000-0003-3037-3644>

characteristic of this process, designated as new military history, is its examination of the social aspects of war. This novel research trajectory is also designated as "war and society" military history. This is in contrast to the military history research of the previous century and a half, which primarily focused on military operations. The following study draws attention to the fact that turning points in military history are not only characteristic of the second half of the 20th century, but can be found as far back as ancient times; and that the turns in new military history have not yet been exhausted as a new research direction that can be called „normative turn” can also be identified. Beyond their intrinsic value, these two phenomena can also be used by the author of the study to take a position and, as he intends, to settle the debate between researchers representing military operation-focused and society-focused military history.

KEYWORDS: history, military history, war and society, new military history

Bevezetés

Egy megközelítés szerint kétféle hadtörténetírás van, a „régí” vagy hadművészet-fókuszú, illetve az „új”, társadalom-fókuszú, mely felosztáshoz egy összetett vita kapcsolódik. A vita azon tény körül forog, hogy a „régí hadtörténetírás” a katonai felsőoktatásra, vagy a hadsereghez kapcsolódó kutatóintézetekre jellemző hadtudományi-hadtörténeti gondolkodást tükrözi, ezzel bizonyos értelemben pártolja a háborút, és így végeredményben eltávolodik az akadémiai történelmi-hadtörténettől, ami a békebeli civil hadtörténészek munkája.¹ A vita alapkérdése, hogy le lehet-e küzdeni a hadtörténelem e két típusa közötti korlátokat. Az alapkérdésre többféle válasz érkezett. Az egyik – társadalom-fókuszú – válasz szerint igen; sőt, szükséges is a korlátok leküzdése, mivel a hadtudomány (és vele a hadtörténelem) is egy összetett tudomány, mely magába foglal gazdasági, politikai, erkölcsi, ideológiai stb. vizsgálódásokat, amiként a háború sem pusztán a katonák cselekvése, hanem „háborús állapot”, ami a társadalmat is érinti.² A másik – hadművészet-fókuszú – válasz kiindulópontja, hogy a hadtörténelem a háború története, a háború pedig harc. Így a korlátot ugyan le lehetne küzdeni, de nem érdemes. Így ugyan van jelentősége az „általános hadtörténelemnek” is, ám a hadtörténelem alapvető feladata a hadművészet elveinek a felfedezése és az elvek múltbeli példáinak a tárgyalása.³ Ez a két válasz csak nehezen egyeztethető össze, annak ellenére is, hogy a második válasz tesz bizonyos engedményeket. Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy közelebb hozza egymáshoz a két álláspontot, egyrészt annak a hangsúlyozásával, hogy az „általános történelem” is hadtörténelem volt a történetírás egy jelentős részében;⁴ másrészt, rámutatva a

¹ Zachar 2006, 158; Ágoston 2006, 524–525; Neiberg 2006, 42; Bourke 2006, 258; Pollmann 2008, 120–123; Csikány 2009; Poulsen 2022, 5–7.

² Zachar 2006, 158; Pollmann 2008, 127.

³ Howard 2006, 20; Csikány 2009, 182.

⁴ Ennek az érvnek a magja megtalálható Michael Howard azon megállapításában, hogy az ókori és a középkori társadalmak a háborúra voltak szervezve és folyamatosan háborúban álltak, melyek „hadtörténetírását” Howard „egy régebbi hagyomány”-nak nevezi (Howard 1988, 5–6). Továbbá, abban, ahogyan Stephen Morillo bemutatja a hadtörténelem historiográfiáját, amiben különbséget tesz a gyökerek (ókor, középkor), a tudományos korszak és az „új hadtörténetírás” között (Morillo 2006, 11–43).

normatív vizsgálódások jelentőségére is, melyek tárgya összekapcsolja a hadviselést, a hadsereget, a háborút (annak kezdeményezését) a társadalommal.

Kezdeként érdemes egy tág hadtörténelem-meghatározásból kiindulni.⁵ A hadtörténelem és a hadtörténetírás a legegyszerűbben megfogalmazva nem más, mint a múlt háborúiról adott beszámoló. Így, bár a hadtörténelem szigorúan véve, modern tudományként csak a 19. század második felében jelent meg, kevésbé szigorúan nézve, a múltbeli háborúkról való beszámolóként azonban már az ókorban megtalálható, mint propaganda vagy a történetírás első példája. A hadtörténetírás ezen kitágító értelmezése mellett szól az, hogy a kapcsolódó tudományok, azaz mind a hadtudomány, mind a történelem kezdetei is az ókorba vezethetők vissza.

A hadtörténelem a múltbeli háborúkról beszámolva sok esetben nem csupán leírni kívánja a múltbeli eseményeket, hanem számos más célja is van. Így van, amikor elfogadhatóvá, vagy érthetővé kívánja tenni azokat a jelen számára; máskor a jelenhez vezető folyamat állomásaként vagy a kollektív emlékezet részeként mutatja be a múlt eseményeit; esetleg példát kíván állítani, vagy tanítani szeretne általuk valamit a jelen számára.⁶ Az ilyen célokra törekvő hadtörténelem-típusok nem egyszerre jelentek meg a hadtörténetírás története folyamán, hanem úgynevezett „fordulatok” sorozatán keresztül. A „fordulatok” olyan paradigmaváltások, amelyek elfordulnak a beszámolók korábbi irányától, de nem szükségképpen fordulnak azokkal szembe, hanem inkább kiegészítik azokat. A hadtörténelem területén bekövetkezett fordulatokról elsősorban a 20. század második fele és az úgynevezett „új hadtörténetírás” (vagy *new military history*) tekintetében szokás beszélni.⁷ Fordulatok azonban már a kezdetektől megfigyelhetők a hadtörténetírás történetében, azaz az „új hadtörténetírás” előtt is,⁸ az „új hadtörténetírás” fordulatai pedig még nem merültek ki, mint azt a normatív hadtörténetírás megjelenése bizonyítja.

A hadtörténelem fordulatai a modern tudomány kialakulása előtt

A hadtörténetírás első megjelenése ideologikus-propagandisztikus jellegű volt, aminek célja bizonyos tettek elfogadhatóvá tételében állt, akár azáltal, hogy a beszámoló igazolni kívánta a múltbeli tettet, akár azáltal, hogy elismerésre és követésre méltóként ajánlotta azt. Ide tartoznak az ókori asszír királyfeliratok azon beszámolói, melyek az uralkodó által vezetett háborúkat írják le, többek között azzal a céllal, hogy igazolják azokat és hirdessék az uralkodó hatalmát. Ilyen például Sín-ahhé-eríba (Kr.e. 708-681) hadjáratainak leírása Babilon és Bit-Iakin ellen, mely magába foglalja a háborúra „felbuzgó” isteni parancsra való utalást is.⁹ Ide tartoznak azonban azok az ókori beszámolók is, amelyek valamilyen nagyobb konfliktusról adnak számot, idealizálva az abban szerephez jutó harcosok tulajdonságait. Itt Homérosz Kr.e. 8.

⁵ Vö. Poulsen 2022, 2–3.

⁶ Noiriel 2001, 22–28; Boda 2023a. A szocialista történetírás példáját ld.: Boda 2023b, 376–380.

⁷ Hoffenaar 2021, 3–4.

⁸ Morillo 2008, 12–37.

⁹ Sinaheeriba asszír király hadjáratai 1965, 170–172.

században keletkezett *Iliásza* érdemel említést, akit Ailianosz római császárkori hadtudós (2. század) „az első taktikai író”-nak hívott,¹⁰ amiben a Kr.e. 13. században lezajlott trójai háborúban harcoló harcosok erényei, mint például a becsület (hírnév), kapnak kiemelkedő figyelmet.¹¹

A hadtörténetírás első nagyobb fordulatát a múlt megértését célzó „ókori tudományos fordulatnak” nevezhetjük, ami Hérodotosz (Kr.e. 484-425), majd Thuküdidész (Kr.e. 460-395) munkájához köthető. Hérodotosz fő célja az volt, hogy megörökítse a hellének és a barbárok, azaz a népek „nagy és csodálatra méltó cselekedeteit” (hogy azok ne merüljenek feledésbe), azaz a múltbeli háborúkat és azok kikutatható okait. A görög-perzsa háborúk (Kr.e. 499-449) okai között megemlíti a hellének és a perzsák mitikus konfliktusát (hogy a Vörös-tenger mellékéről származó phoinikiaiak elrabolták az argoszi király lányát, Iót), majd hogy a hellének (talán a krétaiak) a phoinikiaiak elrabolták a türoszi király lányát, Europét, illetve egy másik alkalommal a kholkiszai király lányát, Médeiát; végül pedig, hogy a trójai király fia, Parisz elrabolta a spártai király feleségét, Helenét, amiért a hellének „bűnös” háborút indítottak a trójaiak (és ezzel Ázsia) ellen. Ez a háború azért volt bűnös, mert addig csak egyes személyek szerepeltek a konfliktusban, innentől kezdve azonban népek.¹² Thuküdidész Hérodotosz nép-centrikusságával és így kultúra-centrikusságával szemben a politikai és a katonai hatalomnak a városállamok (és szövetségeseik) közötti eloszlására koncentrált. A hatalomeloszlás szemtanúk ellenőrzött – vélhetően egymás és a saját korábbi beszámolókkal összevetett – beszámolóin keresztül kinyomozott okaira¹³ koncentrálni írta meg a peloponnészoszi háború történetét,¹⁴ melyet „rettentőnek és minden eddiginél nevezetesebbnek” titulált. A háború okaként Athén megnövekedett hatalmát azonosította, ami „félelemmel” töltötte el a lakedaimóniakat. Thuküdidésznek ebben az értelemben vett racionális megközelítése nem csupán a munkájának kiindulási pontjára igaz, hanem az események bemutatásában figyelembe vett tényezőkre is. Így például úgy érvel, hogy a Trójába induló hellén hadsereg kis méretének nem a kicsi népesség volt az oka, hanem az élelmezési nehézségek figyelembevétele (a kisebb had helyben is el tudja magát tartani).¹⁵

A második fordulat a hadtörténetírásban az „ókori hadtudományos fordulat” volt, mely a hadsereg tevékenységének és ehhez kapcsolódóan a katonai vezető tulajdonságainak (erényeinek) és döntéseinek a bemutatását célozta. Xenophón (Kr.e. 434-355), akit a lovassági parancsnokról írt hadtudományi munkája miatt az első hadtudósnak tekintünk, *Kürosz nevelkedése* című munkájában a perzsa történelmet felhasználva mutatta be a politikai és katonai vezetőtől elvárt erényeket (pl. a bölcsességet, a szigorúságot).¹⁶ Az *Anabaszisz* című művében pedig, mely hellén

¹⁰ Ailianosz 1963, 688.

¹¹ Boda 2023c, 15–19.

¹² Hérodotosz 1998, 9–10.

¹³ Thuküdidész 2006, 31–32. A lehetséges módszerről ld. Collingwood 1987, 75.

¹⁴ Thuküdidész 2006, 20–21.

¹⁵ Thuküdidész 2006, 25.

¹⁶ Kürosz Xenophón 2003, 290.

zsoldosok kis-ázsiai, a perzsa belviszályba való beavatkozást célzó hadjáratának leírása, értekezik a hellének négysoros csatarendjéről, a csatarend jobb- és balszárnyáról, a középen helyet foglaló vezérekről,¹⁷ illetve a csata lefolyásáról (pl. harci dal éneklése, roham, pajzshoz ütött dárdákkal a lovag megijesztése stb.).¹⁸ Julius Caesar (Kr.e. 100-44) Xenophón *Anabaszisz* című munkájához hasonlóan hadjáratotörténetet írt a *Feljegyzések a gall háborúról* című munkájában, így például a saját helvét, germán és belga hadjáratát mutatta be. Xenophónnal szemben azonban főként nem a katonai vezető erényeire koncentrált, hanem a katonai vezető döntéseinek bemutatására, mint például a buzdító beszédmondás, a csatasorba való felállítás vagy a csatában való parancsoklás.¹⁹

A római hadtörténetírói hagyomány megőrzött egy másik fordulatot is, mégpedig a „tudományos ideologikus-propagandisztikus fordulatot”. A hadtörténelem kezdetén már találkoztunk a múlt háborúinak ideologikus-propagandisztikus céllal való megjelenítésével. Ettől azonban jelentősen különbözik Polübiosz (Kr.e. 200-118) írása a Római Birodalomnak, a második pun háborútól a harmadik görög háborúig tartó, a „végzet által irányított, törvényszerű”²⁰ története. Polübiosz ugyanis, egyrészt, a múltat nem mintaként állítja a jelen közléte számára, hanem annak szemtanúként kikérdezésén, a válaszok személyes tapasztalatokon alapuló értelmezésén²¹ és a törvényszerűség elemzésén alapuló megismerését önmagában tartja fontosnak; ugyanakkor, másrészt, a múlt történetébe beleérti annak a tényezőnek a bemutatását is, melynek birtokában Róma fél évszázad alatt az ismert világ nagy részére kiterjesztette hatalmát. Ez a tényező az igazságosságon alapuló római államrend volt.²² Néhány száz év múlva Florus (Kr.u. 74 k.-147 k.) a római nép történetét *Róma háborúi* című munkájában megírva az emberiség történetét kívánta bemutatni. Ennek a történetnek a végzettségét azzal szemléltette, hogy a római nép történetét egyetlen ember történetéhez hasonlította, ami/aki megszületett, volt gyerekkora (királyok kora a városkörnyéki háborúkkal), serdülő kora (Itália meghódítása), érett férfikora (a világ meghódítása Augustusig) és vénisége, illetve öregkori megfiatalodása (a „tehetetlen császárok és Traianus uralkodása és Róma megújulása”).²³ Florus ezzel Róma szilárd alapjait, dicsőséges múltját és birodalomként való megújulási képességét hangsúlyozta.²⁴

A hadtörténelem eddigi fordulatai inkább hozzátettek a hadtörténelem korábbi céljaihoz, semmint radikálisan szembe fordultak azokkal. A középkori hadtörténelem azonban radikálisan szembement az ókorival. A középkorban az európai hadtörténetírást a keresztény vallási élet keretei között művelték. Ennek megfelelően

¹⁷ Xenophón 2001, 255.

¹⁸ Xenophón 2001, 274–276.

¹⁹ Caesar 1974, 40; 52; Morillo 2008, 17.

²⁰ Polübiosz 2002a, 7.

²¹ Polübiosz 2002b, 107–108.

²² Polübiosz 2002a, 5, 388.

²³ Florus 1979, 5–6.

²⁴ Havas 1979, 180–181.

a kora középkorban a feljegyzésre érdemes eseményeket Isten döntéseinek tekintették, melyek közül a királyok és népek életét befolyásoló háborúk, éhínségek és természeti katasztrófák voltak a legfontosabbak. A hadtörténelem így Isten büntetéseként (például a hunok vagy a magyarok sikerei a keresztények ellen) vagy éppen segítő hozzájárulásaként – például I. (Nagy) Constantinus, a frank Klodvig vagy a magyar István király sikerei – megjelenő események sorozatává vált.²⁵ Az érett középkorban ezzel szemben a történelemben, általánosságban, Isten teremtési tervének, a Gondviselésnek a kibontakozását látták a Megváltással bezárólag,²⁶ ami az egyes múltbeli események bemutatásával mintát is kínált a jelen és a jövő számára, amivel elősegíti a Megváltást. Így Froissart (1337-1405) a százéves háborúról szóló *Krónikájában* és Küküllei János (1320-1393) *Nagy Lajos krónikájában* is azt hangsúlyozta, hogy a vitéz fegyvertényeket és a neves tetteket meg kell öröközni, mert azok leginkább Isten dicsőségét jelentik meg, de emellett az azokat végrehajtókat is.²⁷

Összességében, a középkor mindkét időszakában a hadtörténetírás célja főként Isten tetteinek, hatalmának és dicsőségének az ábrázolása volt, illetve tervének elősegítése, és csak kisebb mértékben az emberi tettek megörökítése. Ezáltal a középkori történelmi gondolkodás abban fordult szembe az ókorival, hogy a történelmet alapvetően Isten, és nem az ember tetteiként mutatta be (még ha az ókori történeti gondolkodás is támaszkodott isteni lényekre, és a középkori pedig az emberekre), és ezért a történelem nem csupán a múlt eseményeit foglalta magába, hanem kiterjedt a jövőre is (a Megváltáshoz vezető eseményekre). Ezt a középkori fordulatot lehet túlságosan nagy fordulatnak tekinteni, ami által a múltból való középkori beszámoló megváltozik hadtörténelemnek lenni,²⁸ vagy „keresztény vallásos fordulat”-ként is el lehet könyvelni.

A középkort követően, a reneszánszban, a hadtörténelem a közéleti példakeresés okán fordult a múlt felé. Így például Niccolò Machiavelli (1469-1527) úgy vélte, hogy amiként korának jogászai és orvosai az ókori eredményekhez fordulnak kiindulási alapként, úgy a fejedelmeknek és a köztársasági tisztségviselőknek is az antik világ példáját kell követniük az államszervezésben, a birodalom kormányzásában, a katonaság megszervezésében, a háború viselésében, az alattvalók feletti ítélkezésében és a területszerzésben. Így fogalmaz: „úgy gondoltam, hogy Titus Livius azon könyvei alapján, amelyeket a gonosz korok nem kaparintottak el előlünk, meg kell írnom mindazt, amit a régi és modern dolgok ismerete alapján jobb megértésükhöz szükségesnek tartok, remélve, hogy akik fejtegetéseimet olvassák, könnyen levonják belőlük azokat a hasznos következtetéseket, amelyek megszerzése érdekében igyekeznünk kell megismerni a történelmet”.²⁹ Mivel Machiavelli számára a hadtörténelem a háborúindítást és a hadviselést is magába foglaló politikai

²⁵ Boda 2023b, 88–103.

²⁶ Collingwood 1987, 97–108.

²⁷ Froissart 1971, 11; Küküllei 2000, 9–10.

²⁸ Collingwood 1987, 106–107.

²⁹ Machiavelli 1978, 92.

szempontból volt mérvadó, ezért elképzeléseit a hadtörténelem „politikai fordulatá”-nak nevezhetjük.

Machiavellit követően az eddig együtt haladó hadtörténelmi és történelmi gondolkodás elvált egymástól. Ebben a korszakban a történelmi gondolkodást a korszak racionális és empirikus filozófiájának előfeltevése és a felvilágosodás humanista-optimista programja jellemezte. Az első értelmében, amikor dolgokról beszélünk, akkor első sorban saját elmetartalmainkról, ideáinkról beszélünk. A második szerint pedig az emberek között az idők során lépésről-lépésre békét teremtő közös emberi értékek, a közös műveltség (művészet és tudományok) és a közös intézmények bírnak nagy jelentőséggel. Ennek megfelelően nyilatkozott a történelem funkciójáról David Hume (1711-1776), a korszak kimagasló empirikus filozófusa és a skót felvilágosodás képviselője. Hume szerint „[u]gyan mi nyújthatna a szellemnek kellemesebb szórakozást annál, ha a világ legtávolabbi korszakaiba röpítik vissza, és megfigyelheti, amint a zsenye gyermekiségéből élő emberi társadalom megteszi első bátortalan lépését a művészetek és a tudományok felé? A történelem azonban nemcsak kellemes szórakozás, hanem a tudás igen hasznos alkotórésze is. Amit rendszerint *műveltségnek* nevezünk és oly nagyra értékelünk, annak nagy része nem más, mint történelmi tények ismerete. ... Hozzá kell ehhez tennem, hogy a történelem nem csupán a tudás egyik értékes része, hanem egyszersmind ablakot nyit sok más szellemi területre is, és nyersanyaggal látja el a legtöbb tudományt”.³⁰

Ezzel szemben a korszak hadtörténelme, részben az ókori módszereket alkalmazva, saját kora háborúinak leírására törekedett, részben azzal az ókorihoz hasonló céllal, hogy levonja azok általánosítható tanulságait. Emellett azonban már megjelent a következő korszak hadtörténelmének jellegzetessége, miszerint a hadtörténelem feladata nem csupán tapasztalati általánosítások levonása, hanem elvont alapelvek és axiómák felfedése a korszak háborúinak vizsgálata alapján (azzal a céllal, hogy sikerrel lehessen azokat alkalmazni egy következő háborúban). Így vélekedett Raimondo Montecuccoli (1609-1680), a korszak jelentős hadvezére, az egyik első modern hadtudós, aki a magyarországi török háborúról írt könyvet (abból merítve tapasztalati példáinak jelentős részét),³¹ amelyben ő is harcolt, amiként Hérodotosz, Thuküdidész és Caesar is kora háborúiról írt könyvet korábban.

A „hadművészeti fordulat” az újkorban

Az újkori hadtörténelem nem csupán a történelemtől vált el, hanem a politikától is. Machiavellivel szemben, aki a háborúindítást és a hadviselést a politika szerves részének tekintette, az újkori hadtudományos irodalma különbséget tett a kettő között.

³⁰ Hume 1994, 323-324.

³¹ Montecuccoli 2019, 37-38.

Bár azokat nem választották el teljesen egymástól, a háború témakörébe tartozó fogalmakat azonban mégis a politikától függetlenül tárgyalták. Így Carl von Clausewitz (1780-1831) a háborút a politika más eszközökkel való folytatásaként határozta meg, úgy véelve, hogy a háború egy közösség vezetésének politikai eszköze és egyben a közösség politikai aktusa. Ezen az állásponttal Clausewitz elsősorban egy a másik elképzeléssel szemben foglal állást, miszerint a háború teljesen a saját törvényei szerint működik, és nem egyéb, mint az erőszak heves vagy kevésbé heves pulzálása.³² Clausewitz szerint így a háború mind a háborúindítás (és annak lezárása), mind a hadviselés területén kapcsolódik a politikához. Antoine-Henri Jomini (1779-1869) a hadművészetben belül különbséget tett a katonapolitika, illetve a stratégia (a tömegek mozgatása a hadszíntéren) és a taktika különböző típusai (a csata megvívása és megnyerése) között. A katonapolitika témakörében felvázolta, hogy milyen természetű (milyen céllal és indokkal indított) háborúk vannak, és minden háborúra való készüléskor azt tartotta a legelső lépésnek, hogy a hadvezér a kormánnyal együtt eldöntse, milyen természetű háborút kívánnak indítani.³³ Ehhez hasonlóan vélekedett az idősebb Helmuth von Moltke (1800-1891) is, aki szerint a politikának a hadműveletekbe nem szabad beleszólnia, hanem abban „túlnyomórészt” katonai szempontoknak kell érvényesülniük. A „kisebb rész”, a politika, a fő célok meghatározásával a háború indítására és lezárására, illetve a fő célok módosítására terjed ki.³⁴ Tehát, Jomini és Moltke szerint a háború a háború kezdetét és lezárását illetően része a politikának, megvívását tekintve azonban nem.

A történelemtől és a politikától levált háború (a hadviselés értelmében) önálló tudományt kívánt. Ez lett a modern hadtudomány, ami azonban a hadtörténelemre támaszkodott a tudás felhalmozásában. Így Clausewitz szerint a „történelmi példák mindent megvilágítanak, emellett a tapasztalati tudományok terén a legnagyobb bizonyító erővel bírnak. Ez különösen igaz a hadművészetre”.³⁵ Clausewitz a hadtörténelmi példák négy különböző alkalmazását különböztette meg: (a) amikor egy egyszerű hadtörténelmi példával csak megvilágítunk egy gondolatot; (b) amikor egy gondolat részletekbe menő alkalmazását szemléltetjük; (c) amikor egy jelenség lehetőségét kívánjuk alátámasztani (például, található alátámasztó példa arra, hogy a sáncokkal védett állások néha, lehetőség szerint, betöltik szerepüket); és (d) amikor bizonyítékként alkalmazzuk egy egyetemes (és szükségszerű) igazság bizonyítására. Az (a) és (b) esetben a példának Clausewitz szerint nem szükséges történelmi példának lennie, hanem lehet kitalált is (bár a történelmi praktikusabb), ezért ezek nem is tekinthetők a hadtörténelmi példák eredeti funkcióinak. A (c) és a (d) esetben azonban kizárólag hadtörténelmi példákkal állunk szemben, mégpedig a (c) esetben csupán egy ténnyel, a (d) esetben azonban egy eset összetett elemzésével.³⁶ A hadtörténelem két utóbbi alkalmazása közül az utóbbi a jelentősebb. Ebben a szerepében képes a

³² Clausewitz 2013, 53–54.

³³ Jomini 2024, 113.

³⁴ Moltke, 1985, 331.

³⁵ Clausewitz 2013, 155.

³⁶ Clausewitz 2013, 156–157.

hadtudomány legfontosabb forrásaként számontartott hadtörténelem igazi tudással, egyetemes (szükségszerű) igazságokkal, azaz a hadművészet alapelveivel szolgálni. A hadművészet alapelvei a győzelemhez vezető katonai döntések egyetemesen, azaz kortól és helyszíntől függetlenül igaz alapvetései, ahogyan azokat az újkori és 20. századi hadtudósok Montecuccolitól kezdve B. Liddell Hartig (1895-1970) (és tovább) megfogalmazták.

A hadművészetnek a hadtörténelem által felfedett elvei normatív elvek, így a hadművészet-fókuszú hadtörténelem is normatív. Ezt azt jelenti, hogy a korabeli elképzelés szerint az eredeti források tudományos kritikájának³⁷ segítségével elemzett hadtörténelmi esetek egyetemes (szükségszerű) elvekhez vezetnek el a kutatót, mely elvek előíró jelleggel rendelkeznek minden idők katonai vezetői számára a racionális döntéshozataluk során.³⁸ A korabeli hadtörténelem háromféleképpen lehetett normatív: (a) úgy, hogy általa direkt módon visszanyúltak a történelmi példákhoz (esetleg azokból általánosítottak), például a rómaiak hadművészeti gondolkodásához (direkt szerep);³⁹ (b) úgy, hogy leírták, hogy milyen volt a múlt hadművészeti gondolkodása és azzal mint elavulttal szemben indirekten határozták meg a követendő elveket (indirekt-összehasonlító szerep);⁴⁰ illetve (c) úgy, hogy a hadtörténelmi példákat indirekten a katonai vezetői szemlélet kifejlődésére használták fel (indirekt-szemléleti szerep).⁴¹

Az „új hadtörténetírás” fordulatai

A hadművészet-fókuszú hadtörténelem a háborúk fontos jellemzőivel, a csatákkal (ütközetekkel, döntő csatákkal) és manőverekkel foglalkozik, mégpedig az azokban döntéseket hozó katonai vezetők szempontjából. Az ilyen hadtörténetírásnak mindig is központi szerepe lesz a katonai vezetők képzésében. A háború azonban nem légüres térben „történt” a múltban, hanem abban egyének vettek részt, akik valamilyen társadalom és kultúra tagjai voltak, és akik valamilyen elvekkel és szemlélettel rendelkeztek azt illetően, hogy mit is kell gondolniuk és tenniük. A hadművészet-fókuszú hadtörténelem mellett megjelenő, ahhoz képest „új” hadtörténetírás többek között a háborúnak ezekre az összetevőire koncentrálnak vezetett el több fordulathoz is a hadtörténetírás területén a második világháborút követően.⁴²

A hadművészet-fókuszú hadtörténetírás az egyetemes elvekre fókuszálva a múlt katonai vezetői döntéseit vizsgálta és ezzel egyféle vezetői perspektívájú, vagy „felülnézeti” hadtörténelmet alkotott. Ezzel a megközelítéssel szemben John Keegan (1934-2012) a csatákban résztvevő egyének, a harcoló katonák – egyébként szintén

³⁷ Romsics 2011, 55.

³⁸ Howard 2009, ix.

³⁹ Például: Montecuccoli 2019, 97; 100.

⁴⁰ Például: du Picq 1921.

⁴¹ Például: Foch 1920, 11–13.

⁴² Az „új hadtörténetírás” fordulatairól kimerítőbben ld.: Black 2004, 26-59; Bourke 2006; Morillo 2006, 32–43; 61-70; Hoffenaar 2021, 1–5.

korokon átívelő egyetemes – tapasztalataira és ezzel „alulnézeti” perspektívájára koncentrálna az agincourt-i csata (1415) kapcsán így fogalmazott: a krónikák alapján nem rendelkezünk részletekkel „a harc megvívásának gyakorlati részleteiről, a harcolók külleméről, képességeiről és hozzáállásáról ... nem tudjuk elképzelni, milyen látvány volt és miként süvített az agincourt-i nyílzápor, pontosan mit is igyekeztek tenni egymással a páncélos vitézek az összecsapás első pillanatában, milyen sebességgel és milyen sűrűségben rohamozott a francia lovasság, hogy milyen benyomást keltett a közelharcot vívók kavargó tömege egy távoli szemlélőben, ..., mekkora volt a csatazaj, és ebben a ricsajban hogyan értették meg magukat a vezetők alárendeltjeikkel... Ezek a kérdések kevésbé kézzelfogható problémákhoz vezetnek el: mivel hatottak a katonákra a vezetők, miután bekapcsolódtak a küzdelembe... ? Még kevésbé megfogható, hogy mit értettek 'bátorságon' egy középkori összecsapás körülményei között”.⁴³ A Keegan által képviselt „új hadtörténetírás” a csata megatapasztalását helyezte a középpontba a racionális vezetői döntésekkel szemben, ami által Keegan szerint valaki közelebb kerül a csata valóságához, mintha csak egyetlen, a katonai vezetői álláspontot ismeri meg.⁴⁴ Keegan hadtörténetírása így a „tapasztalatfókuszú” fordulat egyik példája.

A hadművészeti és a tapasztalatfókuszú hadtörténetírás közös előfeltételezése, hogy a háború legfontosabb, bizonyos szempontból egyetlen tényezője a csata. Egy olyan korszak hadtörténelme, amiben a csaták nem játszottak központi szerepet, szükségképpen egy „új hadtörténetírás”-t eredményez. A középkorról sokáig az volt az olyan vezető hadtörténészek véleménye, mint Charles Oman (1860-1946) Hans Delbrück (1848-1929), hogy a középkorban a csaták nem játszottak központi szerepet, mivel a vezetők nem értettek a stratégiához, a hadseregek tagjai fegyelmezetlenek voltak, és a várharcászat miatt alapvetően a védelem fölényben volt a támadással szemben. Úgy vélték, hogy a középkori háborúk főként, jobb esetben, a zsákmányszerzést célozták, rosszabb esetben pedig nem voltak egyebek, mint céltalan felvonulások, amiket nem is érdemes tanulmányoznia a hadtörténésznek.⁴⁵ Az 1950-es évektől kezdve azonban más szerzők, mint például R. C. Smail (1913-1986) úgy vélték, hogy a középkori hadtörténelmet új alapokra kell helyezni. Smail – némileg a korábbi véleményekkel összhangban – azt hangsúlyozta, hogy az újkori és a későbbi hadtörténelemmel szemben a középkori politikai hatalmak csak kevésbé voltak képesek hatalmat gyakorolni alattvalóik felett, ezért nem voltak rendszeres kiképzéssel és fegyelmezéssel felállított, állandó, hivatásos hadseregek sem. A rendelkezésre álló fegyveres erők nem voltak képesek előre eltervezett manővereket begyakorolni és végrehajtani, a harcászati repertoár pedig viszonylag szűk volt. Smail azonban mindezzel együtt úgy vélte, hogy a középkori stratégia mégis létezett és egy önálló, úgynevezett „manőverező” típusba tartozott, melynek a célja nem a csata keresése volt, hanem a csatának kedvező feltételek megteremtése.⁴⁶ Ezért a középkori háborúk

⁴³ Keegan 2013, 102–103.

⁴⁴ Keegan 2013, 39.

⁴⁵ Rogers 2002, 1.

⁴⁶ Smail 1995, 13.

tanulmányozásának sem (csupán) a lezajlott csaták vizsgálatára kell kiterjednie, hanem a csata vállalását eredményező döntés feltételeinek a vizsgálatára. A csata vállalása Smail szerint a 12. századi latin Szíriában függött „a háború céljától; a frank telepések és a helyi lakosság közötti kapcsolatokról; az egymással szemben álló seregek felépítéséről, taktikai lehetőségeiktől, illetve a rendelkezésükre álló fegyverektől. ... A történelmi tanulmányok nem mindig tükrözik kellőképpen azt a tényt, hogy ugyanaz az ember, aki politikai és gazdasági lény, egyben harcoló lény is, és hogy a szervezett emberi erőszak olyan módszerekkel és olyan célok érdekében történik, amelyek hatással vannak létének más aspektusaira, és amelyekre azok hatással vannak. A háborúskodás minden társadalom teljes tevékenységének szerves része. Így volt ez a latin Szíriában is”.⁴⁷ Smail szerint így a háborúk hadtörténeti vizsgálata nem állhat meg a csatákhoz kapcsolódó vezetői döntések vagy résztvevői tapasztalatok vizsgálatánál, hanem szükséges kiterjeszteni azt azoknak a társadalmaknak a vizsgálatára is, melyek részt vesznek a háborúban. A hadtörténetírásnak a Smail által képviselt fordulata a „társadalmi” fordulat.

Smail már hangsúlyozta, hogy az újkorban kialakuló állam és intézményei korábban nem léteztek, amiből az is következik, hogy a háború a középkorban abban az értelemben nem volt a politika folytatása, amiként azt a 18-19. században gondolták. A már említett John Keegan egy másik könyvében pontosan ezt a következtetést teszi meg hadtörténetírása alapjául. Clausewitz egyetemesen érvényesnek tekintett háborúelméletével vitatkozva úgy vélte ugyanis, hogy a háború nem a politika folytatása más eszközökkel, hanem a kultúráé,⁴⁸ és hogy az újkori európai (nemzetállami) politika is csak egyike a kultúráknak.⁴⁹ Így fogalmazott: „[v]annak olyan társadalmak, melyekben a hadviselés tilalmát győzi le végül is az anyagi szükség parancsa. Ennek példája a Húsvét-szigetek titokzatos története. Másutt, mint például a zulu királyságban, ahol a harcosok uralma egészen szélsőséges formákat öltött, az ebből kifejlődött kaosz formálta át a primitív pásztortársadalom eredetileg viszonylag békés természetét. A mamelukok Egyiptomában, ahol a vallás tiltotta, hogy az azonos hiten lévők háborút viseljenek egymás ellen, egy különös intézmény született, a 'rabszolga-katonaság'. A szamuráj Japánban viszont betiltották a hadviselés technikai modernizálását, hogy ezáltal megőrizték a társadalom fennálló szerkezetét. E történelmi tények többségét Clausewitz természetesen nem ismerhette”.⁵⁰ Ezeknek a népeknek a fegyveres konfliktusait hadikultúráik szabályozzák, melyek esetében nem érvényesül a Clausewitz által egyetemesen érvényesnek tekintett háborúelmélet. A hadikultúrák feltárására törekvő hadtörténetírásával Keegan a hadtörténelem „kulturális” fordulatának egyik képviselője.

A „kulturális” fordulat bizonyos tekintetben már magában hordja a hadtörténelem „globális” fordulatát is, mely Jeremy Black (1955-) értelmezésében a hadtörténelem

⁴⁷ Smail 1995, 16.

⁴⁸ Keegan 1994, 57–58.

⁴⁹ Keegan 1994, 16.

⁵⁰ Keegan 1994, 34.

Nyugat-Európa-centrizmusát, vagy ide véve az Amerikai Egyesült Államok-centrizmust is: nyugat-centrizmusát van hivatva lazítani.⁵¹ A nyugat-centrizmus vagy a keletinek tekintett kultúrák hadtörténelmének elhanyagolását jelenti, vagy a nyugati fogalmak alkalmazását ezekre. A „globális” fordulat azt hangsúlyozza, hogy a kultúrákat egyetlen világ részeként szükséges tekinteni, és összehasonlító vizsgálat segítségével segíteni kell ezek megértését.⁵²

A hadtörténelem normatív fordulata

A hadművészet-fókuszú hadtörténelem egyetemes elvek felfedésére irányul, így ebben az értelemben normatív hadtörténelem. „Valaminek” a normatív jellege abban áll, hogy az adott dolog előírt, kötelező, „meg kell tenni”. Így normatív jelleggel tipikusan a valamilyen erősségű elvárások rendelkeznek, mint az elvek, parancsok, szabályok, törvények, ideológiák, értékek, erények stb. Az elvárások eredete a hagyományosabb elképzelések szerint az isteni parancsokban, vagy a valóságos (ideális) világ, vagy az ember (értelmes) természetében keresendők. Manapság azonban úgy véljük, hogy minden elvárás a közösség elvárása a tagjaival (esetleg más közösség tagjaival) szemben, vagy azért, mert a közösség elvárása közvetíti például Isten parancsát, vagy azért, mert a közösség hagyományai vagy aktuális élete képezi az elvárás eredetét. Mivel az elvárások egy része szükségképpen a háborúhoz kapcsolódik,⁵³ a közösségben élő emberek számára mindig is adottak voltak olyan elvárások, amelyek a más közösségekkel szembeni háborús konfliktusokhoz kapcsolódtak. A normatív hadtörténelem ezeket a múltbeli elvárásokat vizsgálja.

A normativitás az előírások képében a háborúk indokai vizsgálatának a formájában a kezdetektől jelen volt hadtörténelem történetében,⁵⁴ illetve a katonai értékek és a nemzeti öntudat forrásaként a modern tudományos módszereken alapuló hadművészet-fókuszú hadtörténelemben is.⁵⁵ Továbbá, a normativitásra való utalásokat megtaláljuk az „új hadtörténetírás”-ban is. Kiváló példa Keegan hivatkozott munkája, aki az idézett passzusban is utal arra, hogy fontos a „bátorság” vizsgálata. A mű későbbi részében, a Waterloo-i csata kapcsán pedig hosszan vizsgálva a katonai erényeket, összeveti a brit és a homéroszi becsület-fogalmat és arra jut, hogy a csata briteknek kedvező végeredménye a brit tisztek erényeinek köszönhető.⁵⁶

A múltbeli előírások vizsgálata legalább kétféleképpen történhet: vagy azzal az igénnyel, hogy csupán bemutassa a múltbeli előírásokat, vagy azzal, hogy egyben javasolja is azokat. Így például a trójai háború „bűnös” jellegének kimutatása Hérodotosz által, vagy a brit katonai erények Keegan általi vizsgálata a háború igazságtalan voltának a kimutatására és a katonai erények bemutatására korlátozódik,

⁵¹ Black 2004, 66–68.

⁵² Ld. Boda 2023b; 2023c; 2023d; 2026.

⁵³ Vö. Platón 1984, 121–122; Onaszandrosz 1963, 674–675.

⁵⁴ Boda 2025a, 106–108.

⁵⁵ Boda 2023a, 65–67.

⁵⁶ Az idézett passzusban is utal a bátorságra, de a katonai erények kérdését hosszabban is tárgyalja: Keegan 1994, 225–233.

hiszen egyik szerző sem kívánja tőlünk azt, hogy ne indítsunk hasonló módon háborút, vagy hogy hasonló erényeket sajátítsunk el. Ezzel szemben a hadművészet-fókuszú hadtörténelem nem csupán bemutatta a múlt katonai vezetői döntéseit, és – főként a nacionalizmus korában – a múlt háborús értékeit (ideológiáit, erényeit), hanem azokat követésre javasolta kora katonáinak és nemzeti társadalmának. A hadtörténelem normatív fordulatához kapcsolódó hadtörténetírás ezek közül inkább az első csoportba tartozik, azaz a múlt elvárásainak kizárólag a felfedésére koncentrál, de nem azok jelenbeli népszerűsítésére.

A normatív hadtörténelem két nagyobb témáját különböztethetjük meg. Az egyik a háború fogalmának a problémájához kapcsolódik és arra a kérdésre keresi a választ, hogy mit tekintettek háborúnak az egyes korokban és közösségekben. A másik kérdés ennek a fogalmi kérdésnek egy részkérdése, és annak felfedésére irányul, hogy milyen viselkedést tartottak értékesnek a múltban. Utóbbi érték-kérdésnek legalább két aletese különböztethető meg, jelesül, hogy milyen ideológiával indokolták a háborúba szállást, illetve, hogy milyen összetett képességeket, azaz erényeket, vártak el a múltbeli katonáktól. Ezeket a kérdéseket ideológia-, illetve erény-kérdésnek nevezhetjük.

A fogalmi kérdés vizsgálata nem teljesen új fejlemény, számos kutató foglalkozott vele. Így Azar Gat (1959-) a modern katonai, háborús és stratégiai fogalmak evolúcióját vizsgálta a 18. századtól a posztmodern éráig, amelyek meghatározták az európai, illetve tágabban, a nyugati háborúról való gondolkodást.⁵⁷ Gat hivatkozott munkája egy korábban három külön munkának az együttes kiadása. Az egyik korábbi munkájának előszavában Gat kultúrtörténetnek minősítette saját írását, mivel az szélesebb történeti és intellektuális háttér mellett mutatja be a háborúhoz kapcsolódó fogalmakat.⁵⁸ Ugyanakkor a kérdéses munkák egyértelműen a háborúhoz kapcsolódó múltbeli fogalmak bemutatását célozzák, azaz annak a megértését, hogy mit gondoltak korábban arról, miként kell háborúzni. A Gat által vizsgált szerzők (például Machiavelli, Jomini, Clausewitz) művei katonai filozófiai munkák, és az általános filozófiai munkákhoz hasonlóan arra törekszenek, hogy korszakukban irányítsák, megváltoztassák vagy éppen fenntartsák a gondolkodást egy bizonyos tárgy (jelen esetben a háború) tekintetében. Bármelyik ilyen fogalom, miként azt egy másik, hasonló célokkal kiadott munka szerkesztője, Peter Paret (1924-2020) megfogalmazta: „rendkívül problematikus, mivel egyaránt függ a földrajz, a társadalom, a gazdaság és a politika valóságától, ahogyan más mulékonyabb tényezőktől is, amelyek olyan problémákhoz és konfliktusokhoz vezetnek, amelyekre némelyeknek a háború a megoldás. A stratégia történésze nem hagyhatja figyelmen kívül ezeket az erőket. Mialatt nyomon követi azt a fogalomtól a doktrínán keresztül az alkalmazásig tartó fejlődést, ami további fogalmakhoz vezet el, szükséges megvizsgálnia a stratégia változó körülményeit, és azt, ahogyan a körülmények és a

⁵⁷ Gat 2001, vii.

⁵⁸ Gat 1998, vii.

fogalmak hatnak egymásra. A stratégiai fogalmak története nem tiszta indokok története, hanem az alkalmazott indokoké”.⁵⁹ Paul Schuurman és Boda Mihály ezzel szemben filozófiai és katonai filozófiai megközelítést alkalmazva a háborús fogalmakat önmagukban, azaz történeti és kulturális háttérüktől, illetve doktrinális formájukról és alkalmazásuktól függetlenül vizsgálta, összevetve azokat egymással és a kortárs fogalmakkal.⁶⁰ A háború múltbeli fogalmainak vizsgálata fontos tekintetben járul hozzá annak megértéséhez, hogy miként fogták fel a múltban a fegyveres konfliktusokat, azaz hogy miként fogták fel azt, hogy mit csinálnak, amikor háborút viselnek.

A normatív fordulat másik iránya az érték-kérdés vizsgálata, azon belül pedig az ideológia-, és az erény-kérdésé. A háborús ideológiák a háború igazolását célzó elméletek. A háborús ideológiák nagyarányú vizsgálatának a múltban (a 19. század második felétől) az egyik legfontosabb forrása a nacionalista, majd a kommunista ideológia-kutatás volt, például a magyar historizmus szentkorona-eszmére irányuló kutatása, vagy a kommunista igazságos háborús ideológia kutatása. Ezek a próbálkozások azonban nem csupán bemutatni kívánták a múltbeli ideológiákat, hanem javasolták is azokat a jelenük számára, sok esetben pedig a jelenbeli elvárásaikat vetítették vissza a múltba.⁶¹ Az ideológia-kutatást ezek a próbálkozások nem tüntették fel jó színben.

Ezzel a kutatási iránnyal szemben Boda Mihály a múltbeli háborús ideológiák bemutatására és rendszerezésére tett kísérletet. E szerint az ókort, a középkort és részben a kora újkort a vallásos ideológiák dominálták, amelyek kisebb-nagyobb szerepet szántak az isteneknek, Istennek, az istenek képviselőjének vagy az Egyháznak a háborúk céljának meghatározásában. A kora újkortól kezdve a vallásos ideológiák mellett egyre növekvő szerepet kaptak az olyan kialakuló tudományokon alapuló ideológiák, mint a nemzetközi jog, a politikai gazdaságtan (közgazdaságtan), a történelem (historizmus), a biológia (szociáldarwinizmus), az organicista filozófia vagy a földrajz (geopolitika). Az ideológiák történetének harmadik nagyobb fázisa a második világháborút követően érkezett el, amikor mind nyugaton, mind keleten kialakult a nemzetközi viszonyok saját tudománya, a politikai realizmus és a szocialista humanizmus. Ezen felosztáson átívelő, és a legismertebbnek és legnépszerűbbnek tekinthető ideológia az igazságos háborús gondolkodás volt. Ennek első formája az ideológiákra utaló első írott forrásoktól kezdve jelen van az emberi gondolkodásban (Kr.e. 2500 körülől kezdve). Az igazságos háborús gondolkodásnak négy nagy változata különböztethető meg: amikor a háború azért igazságos,

- mert előre megalapozott szabályokat megszegő – igazságtalan – féllel szemben viselik (szubsztantív elmélet); vagy azért,
- mert a háború célja szándék szerint az ellenség érdekét szolgálja (küldetés-elmélet); vagy azért,

⁵⁹ Paret 1986, 3.

⁶⁰ Schuurman 2023; Boda 2024a; 2024b; 2024c; 2025b.

⁶¹ Boda 2023b, 282–299; 357–368.

- mert az azt vívó és a későbbiekben győztes fél a háborúra (csatára) mint egy igazságszolgáltatási folyamatra tekint (procedurális elmélet); vagy azért,
- mert a harcolók betartják a harc vívásának a szabályait (szabályos háború elmélet).⁶²

A háborús ideológiák kutatása hozzájárul annak megértéséhez, hogy miként fogták fel a fegyveres konfliktusokat a múltban, szűkebben pedig annak megértéséhez, hogy mely okokat és erőszakalkalmazási formákat tekintettek elfogadhatónak vagy alkalmazandónak.

Végül az erény-kérdés abban áll, hogy mik voltak a katonai erények. Az erények speciális feladatok ellátását elősegítő összetett képességek, amelyek egyszerre biztosítják a cselekvési helyzet felismerésének, a cselekvés motivációjának és a magának a cselekvésnek a képességét. A háborús helyzetben való katonai cselekvést a fennálló veszély és a bizonytalanság miatt kiugróan speciális cselekvésnek tekintették, így a kezdetektől alkottak elméleteket arra vonatkozólag, hogy a katonák milyen képességekkel érhetnek el sikert a háborúban. Az erény-kérdés így végeredményben azt foglalja magába, hogy milyen képességeket vártak el a múltban a katonáktól. Peter Olsthoorn a múltbeli katonai erényeket vizsgálva különbséget tett a becsület, a bátorság, a hűség, az integritás (mint önmagunkhoz való hűség) és a tisztelet között. Olsthoorn hangsúlyozta, hogy azért érdemes az erényeket a jelenben való alkalmazhatóságuk szempontjából vizsgálni, mert a jelenbeli aszimmetrikus hadviselésnek nem csupán a fegyverzet minőségére kell építenie, hanem az elfogadott erkölcsi és morális szabályokra is. Ezek által, egyéb elemek (mint például a törvények és a közvélemény ereje és a médianyilvánosság) támogatásával együtt, a nyugati katonák a „jó oldalt” fogják képviselni az aszimmetrikus konfliktusban.⁶³ Boda Mihály is elfogadta az erények jelenbeli alkalmazhatóságát, bár annak alapjaként azok hasznosságát hangsúlyozta, azaz azt, hogy az erények elősegítik a sikeres katonai feladatvégrehajtást. Emellett azonban Boda az erényeket történetiségükben is vizsgálva öt, többféleképpen is összefüggő alapvető katonai erényt különböztetett meg: a bátorságot, a becsületet, a hűséget, a fegyelmezettséget és a katonai vezetői erényt, illetve ezek több, a múltban a különböző háborútípusokkal összefüggésben kialakult típusát.⁶⁴ A múltbeli katonai erények kutatása hozzájárul ahhoz, hogy jobban megértsük, miként gondoltak a társadalom tagjai vagy éppen a katonai szabályzatok megalkotói a háborúban folytatott küzdelemre, illetve annak közösségi (hadseregbeli vagy társadalmi) velejáróira és következményeire.

Összegzés

Tanulmányomban amellett érveltem, hogy a társadalom-fókuszú és a hadművészet-fókuszú hadtörténelem nem áll szemben egymással, de még csak alá-fölé rendeltségi

⁶² Boda 2023b, 383–385; 393–398.

⁶³ Olsthoorn 2011, 2.

⁶⁴ Boda 2021; 2023e.

viszonyban sincsenek. Úgy vélem, hogy a hadművészettörténet kiemelkedik a háborúhoz kapcsolódó más hadtörténelmi témák kutatásai közül, hiszen a hadtörténelem a háború története, a háború pedig harc. A harcot azonban nem lehet megvívni, ha nem állnak rendelkezésre a társadalmi feltételek. A harc jelentősége így nem teszi szükségtelenné vagy másodlagossá más, szükségképpen kapcsolódó témák kutatását.

Természetesen a katonai tisztképzés szempontjából a hadművészet alapelveinek a hadtörténelmen keresztül való oktatása nélkülözhetetlen, azonban nem ez az egyetlen, ebből a szempontból jelentőséggel bíró hadtörténelmi téma. A háborúk mindig is részei voltak a társadalmak életének, amiknek az érdekeiért folytak, és ahonnan a harcolók származtak. A 19-20. századtól azonban a háborúk hatása a háborút megelőzően, párhuzamosan és utólagosan is igen jelentős a társadalmakra nézve. Nem beszélve arról, hogy a közelmúlt hibrid háborúi olyan konfliktusok, amelyek nem szükségképpen járnak együtt a fegyveres erők hagyományos alkalmazásával, hanem csak a politikai, a gazdasági vagy éppen a társadalmi károkozásra, destabilizációra irányulnak. Ezeknek a hatásoknak az oktatása nem fölösleges a jövő tisztjei számára sem.

Úgy vélem, hogy ezt a nézetet alátámasztja, hogy a háborúról való első beszámolók és a történetírás első példái, amelyeknek egy jelentős része nem jövő katonai vezetőinek az okulását szolgálták, hanem egy nagyobb közönséget céloztak meg. A történetírás innentől minden témájával, több fordulaton keresztül kapcsolódott valamiképpen a háborúhoz. Amikor azonban a társadalom aktuális állapota és a saját jövőjét érintő elvárásai megkívánták, akkor a történelem a béke egy speciális fogalmát és értékét tűzte zászlajára, amivel ezzel önállósodott és levált a hadtörténelemről. A hadtörténelem ekkor nem szűnt meg létezni, hanem szintén önállósulnia kellett, mégpedig a harc megvívásának módjaira, a hadművészetre koncentrálva.

A második világháború után azonban ismét elérkezett egy olyan korszak, amiben a béke egy speciális fogalma és értéke értékelődött fel, így a hadművészeti fókuszú hadtörténelem mellett megjelent az „új hadtörténetírás” számos fordulata. Ez alkalommal a hadtörténelem nem esett át olyan változáson, mint a történelemről való leválásakor, hanem megmaradt abban a régi szerepben, amivel a korábbi másfél évszázadban rendelkezett. Az „új hadtörténetírás” így nem is helyettesíti a „régit”, hanem amellett további szempontokat kínál a háborúk és a hadviselés megértéséhez, és nem mellékesen, a hadviselés hatékonyabb folytatásához. A normatív hadtörténelem ezen fordulatok egyike, mely azt hangsúlyozza, hogy a korábbiakhoz hasonlóan manapság is léteznek társadalmi elvárások a háború kezdeményezésével (háborúba szállással) és a hadviseléssel kapcsolatban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ágoston Gábor 2006. Történetírás és hadtörténetírás. *Hadtörténelmi Közlemények* 119 (2): 524–537.
- Ailianosz 1963. Taktika. In Hahn István (szerk.): *A hadművészet ókori klasszikusai*. 696–700. Budapest: Zrínyi.
- Black, Jeremy 2004. *Rethinking Military History*. Abingdon-New York: Routledge.
- Boda Mihály 2021. *A katonai erények. Hadtörténelmi példákkal szemléltetett katonai etikai elmélet*. Budapest: Ludovika.
- Boda Mihály 2023a. Mi a hadtörténelem? *Hadtudományi Szemle*, 16 (3): 63–80. <https://doi.org/10.32563/hsz.2023.3.6>
- Boda Mihály 2023b. *A háborús ideológiák története*. Budapest: Ludovika.
- Boda Mihály 2023c. *A katonai erények története*. Budapest: Ludovika.
- Boda Mihály 2023d. The Warfare Ideology of Ordeal: Another Form of Just War Thinking? Theory and Practice from the Early Middle Ages. *Journal of Military Ethics* 23 (1): 53–66. <https://doi.org/10.1080/15027570.2024.2376811>
- Boda Mihály 2023e. *A katonai erények története. Katonai személyiségjegyek Nyugat-Európában és Magyarországon az ókortól a 20. század végéig*. Budapest: Ludovika.
- Boda Mihály 2024a. A háború természetéről: a háború mint a vitás kérdések rendezésének eszköze. *Hadtudományi Szemle*, 17 (3): 53–69. <https://doi.org/10.32563/hsz.2024.3.4>
- Boda Mihály 2024b. A háború természetéről: a háború értelme. *Hadtudományi Szemle*, 17 (4): 5–21. <https://doi.org/10.32563/hsz.2024.4.1>
- Boda Mihály 2024c. A háború mint kaméleon: A fegyvertechnika fejlődésének hatása a háború és a politika viszonyára a kezdetektől a mesterséges intelligenciáig. *Hadtudomány*, 34 (3): 99–113. <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2024.34.3.99>
- Boda Mihály 2025a. Háború és igazságosság. *Honvédségi Szemle*, 153 (3): 103–119. <https://doi.org/10.35926/HSZ.2025.3.8>
- Boda Mihály 2025b. A háború mint a politika folytatása más eszközökkel. *Hadtudományi Szemle*, 18 (1): 19–35. <https://doi.org/10.32563/hsz.2025.1.2>
- Boda Mihály 2026. Protestant procedural just war thinking in the European religion-related wars of the early modern period. *War & Society*, 45 (2): 67–83. <https://doi.org/10.1080/07292473.2025.2589537>
- Bourke, Joanna 2006. New Military History. In Hughes, Matthew és Philpott, William J. (szerk.): *Palgrave Advances in Modern Military History*. 258–280. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Caesar, Iulius 1974. *Iulius Caesar feljegyzései a gall háborúról és polgárháborúról*. 7–242. Budapest: Magyar Helikon.
- Collingwood, Robin C. 1987. *A történelem eszméje*. Budapest: Gondolat.
- Csikány Tamás 2009. A hadtörténelem támadólagos védelme egy morózus hadtörténezzsel szemben. *Korall* 10 (35): 181–183.
- du Picq, Ardant 1921. *Battles Studies. Ancient and Modern Battle*. New York: The Macmillan Company.
- Florus 1979. *Róma háborúi*. Budapest: Európa.
- Foch, Ferdinand 1920. *The Principles of War*. New York: Henry Holt and Company.

- Froissart 1971. *Krónikája*. Budapest: Gondolat.
- Gat, Azar 1998. *Fascist and Liberal Visions of War: Fuller, Liddell Hart, Douhet, and Other Modernists*. Oxford: Oxford University Press.
- Gat, Azar 2001. *A History of Military Thought from the Enlightenment to the Cold War*. Oxford: Oxford University Press.
- Havas László 1979. Utószó. In Florus: *Róma háborúi*. 175–184. Budapest: Európa.
- Hérodotosz 1998. *A görög-perzsa háború*. Budapest: Osiris.
- Hoffenaar, Jan 2021. „New” Military History. In Sookermany, Anders M. (szerk.): *Handbook of Military Sciences*. 1–14. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02866-4_87-1
- Howard, Michael 1988. What is Military History? In Gardiner, Juliet (szerk.): *What is History Today?* 4–6. Basingstoke: The Macmillan Press Ltd.
- Howard, Michael 2006. Military History and the History of War. In Murray, Williamson, Sinnreich, Richard Hart (szerk.): *Past as Prologue: The Importance of History to the Military Profession*. 12–20. Cambridge: Cambridge University Press.
- Howard, Michael 2009. *War in European History*. Oxford: Oxford University Press.
- Hume, David 1994. A történelem tanulmányozásáról. In *David Hume összes esszéi II*. 321–326. Budapest: Atlantisz.
- Jomini, Antoine-Henri 2024. *A hadművészet kézikönyve*. Budapest: Ludovika.
- Keegan, John 2013. *A csata arca*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Küküllei János 2000. *Lajos király krónikája*. 7–40. Budapest: Osiris.
- Machiavelli, Niccolò 1978. Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről. In *Machiavelli művei I*. 87–442. Budapest: Európa.
- Montecuccoli, Raimondo 2019. *A magyarországi török háborúkról*. Budapest: Ludovika.
- Morillo, Stephen 2008. *What is Military History*. Cambridge: Polity.
- Neiberg, Michael S. 2006. War and Society. In Hughes, Matthew, Philpott, William J. (szerk.): *Plaggrave Advances in Modern Military History*. 42–60. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Noiriel, Gérard 2001. *A történetírás „válsága”*. Budapest: Napvilág.
- Olsthoorn, Peter 2011. *Military Ethics and Virtues: An Interdisciplinary Approach for the 21st Century*. London-New York: Routledge.
- Onaszandrosz 1963. Sztratégikosz. A hadvezér. In Hahn István (szerk.): *A hadművészet ókori klasszikusai*. 666–685. Budapest: Zrínyi.
- Paret, Peter 1986. Introduction. In Paret, Peter (szerk.): *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. New Jersey: Princeton University Press.
- Platón 1984. Állam. In *Platón összes művei II*. 5–710. Budapest: Európa.
- Pollmann Ferenc 2008. „Marcona” történelem: hadtörténetírás határon innen és túl. *Korall* 9 (33): 120–128.
- Polübiosz 2002a. *Polübiosz történeti könyvei I*. Máriabesenyő-Gödöllő: Attraktor.
- Polübiosz 2002b *Polübiosz történeti könyvei II*. Máriabesenyő-Gödöllő: Attraktor.

- Poulsen, Niels Bo 2022. Military History: An Introduction. In Sookermany, Anders M. (szerk.): *Handbook of Military Sciences*. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02866-4_24-1
- Rogers, Clifford J. 2002. The Vegetian “Science of Warfare” in the Middle Ages. *The Journal of Medieval Military History*, 1: 1–20.
- Romsics Ignác 2011. *Clio bűvöletében*. Budapest: Osiris.
- Schuurman, Paul 2023. *Concepts of War, 1650–1900*. Leiden-Boston: Brill.
- Sinaheeriba asszír király hadjáratai 1965. In Harmatta János (szerk.): *Ókori keleti történeti chrestomathia*. 169–176. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Thuküdidész. A peloponnészoszi háború. Budapest, Osiris, 2006.
- Xenophón 2001. Anabaszisz. In *Xenophón történeti munkái*. 251–456. Budapest: Osiris.
- Xenophón 2003. Kürosz nevelkedése. In *Xenophón Filozófiai és egyéb írásai*. 255–514. Budapest: Osiris.
- Zachar József 2006. Csakis csatatörténet? *Hadtörténelmi Közlemények* 119 (1): 157–164.